

ŠPECIFIKÁ PROVENIENČNÉHO VÝSKUMU ŠLACHTICKÝCH KNIŽNÍC NA SLOVENSKU NA PRÍKLADE PÁLFIOSKEJ KNIŽNICE Z HRADU ČERVENÝ KAMEŇ

Michaela Sibylová

The Particularities of Aristocratic Library Provenance Research in Slovakia on an Example of the Pálfi Library from the Castle of Červený Kameň

Abstract: The study deals with the topic of aristocratic library provenance research in Slovakia. It mentions various particularities of this research, above all in the case of the libraries of noble families. It illustrates collecting activities over generations. The author characterises this type of research and sets the aristocratic library from the Castle of Červený Kameň as an example. This collection belonged to the Pálffy family – a wealthy Hungarian noble family, very influential in politics. In the study, the author mentions mainly the lineage of this family from the Castle of Červený Kameň and from Stupava and refers to the noble Lamberg family with the right to the Hungarian citizenship.

Keywords: Book culture history – history of aristocratic libraries – noble family library – book provenance – Rudolf Pálffy (1719–1768) – Leopold Pálffy (1716–1773) – Lamberg family – ex libris

Výskumu šľachtických knižníc sa na Slovensku venuje v poslednom období zvýšená pozornosť. V porovnaní s okolitými európskymi krajinami však mierne zaostáva, čo je spôsobené súčasným stavom šľachtických knižníc v dôsledku zvozvových akcií Národnej kultúrnej komisie, ktoré prebiehali po zoštátnení šľachtických majetkov v roku 1945. Zoštátnené fondy šľachtických knižníc boli prevezené zo svojich pôvodných miest uloženia do depozitov a po istom čase sa pridelovali do správy rôznych inštitúcií. Nie je výnimochné, že zoštátnené torzá fondov jednej šľachtickej knižnice sú dnes v správe viacerých kultúrnych inštitúcií (knižnice, archívy, múzea, galérie). Došlo tak k narušeniu celistvosti fondu šľachtických knižníc, čím knižnice vo svojej pôvodnej skladbe zanikli. Výskum šľachtických knižníc na Slovensku má následkom týchto spoločensko-politických udalostí svoje špecifiká a ich úspešný provenienčný výskum plní aj funkciu rekonštrukcie knižnice. Platí to hlavne pri rodových šľachtických knižniciach, ktoré sa budovali počas viacerých storočí existencie rodu a ich knižné fondy sa počítajú na tisíce. Tieto knižnice prežili svojich zakladateľov a počas ďalších generácií rodu sa ich fondy rozrástli do veľkých rozmerov, za čo vďaka materiálnemu zabezpečeniu šľachty a zásade nedeliteľnosti rodového majetku. Reprezentovali dosiahnutý stupeň ľudského poznania a dokresľovali spoločenský status vlastníka. V ich rozsiahlych fondoch sa nenachádzajú len vzácne knižné dokumenty, ale skrývajú aj časti iných, doposiaľ neznámych súkromných, či inštitucionálnych knižníc. Základom provenienčného výskumu šľachtických knižníc je okrem

poznania historického vývoja knižnice, dejín rodu a genealógie jej členov, aj poznanie osudov knižnice po zoštátnení v roku 1945. Miesto, či miesta súčasného uloženia fondu, jeho rozsah a zachovalosť samotných kníh v podstatnej miere determinujú provenienčný výskum všetkých typov historických knižníc.

Na označenie šľachtických knižníc sa používajú rôzne odborné termíny¹, v našom príspevku budeme používať termín rodová šľachtická knižnica, ktorej charakteristickými znakmi sú:

- dokumentuje zberateľské úsilie viacerých generácií šľachtického rodu,
- uložená bola v rodovom sídle,
- kontinuita jej vývoja sa počíta na storočia,
- pre jej vznik bola rozhodujúca zberateľská činnosť jednotlivca,
- počas dlhého obdobia fungovania ovplyvňoval jednotlivce jej vývoj, obsah a využívanie len pomerne krátko,
- obsahuje mimoriadne rozsiahle fondy všetkých typov dokumentov, nielen kníh (aj mapy, rukopisy),
- jej odborné spracovanie, stávanie a ochranu zabezpečoval správca knižnice – knihovník.

Jednou z významných šľachtických knižníc budovaných na území Slovenska je aj knižnica na hrade Červený Kameň, patriaca Pálfiomcom (Pálffy), politicky veľmi vplyvnému a bohatému uhorskému šľachtickému rodu. Hrad Červený Kameň bol pôvodným miestom uloženia tejto knižnice, ale po roku 1945 došlo k narušeniu celistvosti jej fondu a môžeme povedať, že knižnica vo svojej pôvodnej skladbe zanikla.

¹ Podľa hierarchie šľachty – kniežacie, magnátske, grófske, barónske, zemianske knižnice, podľa miesta uloženia knižnice – hradné, zámocké, kaštieľske knižnice.

Poznáme dve miesta uloženia kníh tejto knižnice. Jedným je Múzeum Červený Kameň, kde zostala menšia časť tejto knižnice (cca. 2 580 zväzkov kníh), druhá časť fondu s najstaršími a najvzácnejšími knihami bola prevezená v rámci zvozov zoštatnených kníh v roku 1952 do Univerzitnej knižnice v Bratislave.² Ani v jednej zo spomínaných inštitúcií neboli pálfiovské knihy uložené ako samostatný historický knižničný fond a neboli zostavené ani ich súpisy. Zakladateľom rodovej knižnice Pálfiovcov bol Rudolf I. Pálfi (1719–1768) a v tradícii jej ďalšieho budovania a rozširovania pokračovali viacerí jeho potomkovia až do 2. polovice 20. storočia. Počas tohto vývoja vzrástol fond knižnice niekoľkonásobne, z minimálne 442 zväzkov kníh osobnej knižnice Rudolfa I. na 8 000 zväzkov rodovej knižnice, ktoré udáva správa z roku 1949.³ Táto knižnica plnila funkciu rodovej knižnice červenokamenskej línie rodu Pálfí.⁴ Doterajší stav poznania o tejto šľachtickej knižnici poukazoval len na torzovité informácie, kompletného spracovania sa dočkala až v našej dizertačnej práci.⁵

Provenienca šľachtických knižníc mala najčastejšie formu heraldického exlibrisu alebo supralibrosu, ale stretávame sa aj s formou pečiatky, či rukopisného zápisu, hlavne pri osobných knižniciach jednotlivých členov rodu. Je zaujímavé, že v prípade rodovej knižnice červenokamenskej línie rodu Pálfí nebol použitý heraldický exlibris, ani supralibros. Zakladateľ knižnice Rudolf I. Pálfi používal čiernu pečať pozostávajúcu z pálfiovského erbu a iniciál C. R. P. (Comes Rudolf Pálfi) a jeho knihy majú aj ďalšie charakteristické znaky, ktoré v prípade absencie heraldickej pečiatky pomohli identifikovať jeho knihy. Týmto znakmi sú okrem jednotnej barokovej väzby aj pôvodné signatúry na chrbte kníh.⁶ Ostatné pálfiovské knihy mali vlastníctvo označené veľmi skromne a jednoducho, len rukopisným písmenom P v pravom hornom rohu titulného listu. Čiže rodová knižnica Pálfiovcov ako celok nedisponovala heraldickým exlibrisom, ani supralibrosom. Výnimkou sú len osobné knižné zbierky jednotlivých členov rodu, ktoré po smrti majiteľov splynuli s rodovou knižnicou. Provenien-

Kniha s heraldickou pečiatkou, označujúcou vlastníctvo Rudolfa I. Pálfího (1719–1768)

² Podrobnejšie o osudoch tejto knižnice po roku 1945: SIBYLOVÁ, Michaela. *Knižnica Rudolfa I. Pálfího, (1719–1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený Kameň*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2012, s. 109–113.

³ Archív Múzea Červený Kameň, č. 23/1949 Správa o stave Pálfiovskej knižnice na Č. Kameni.

⁴ Červenokamenská línia rodu je nazvaná podľa sídla na hrade Červený Kameň a vznikla v roku 1735 pri majetkovej delbe staršej vetvy rodu medzi tromi vnukmi Mikuláša V. Zakladateľom červenokamenskej línie bol Rudolf I. (1719–1768), zakladateľom stupavskej Leopold II. (1716–1773) a zakladateľom malackej Mikuláš VII. (1710–1773).

⁵ SIBYLOVÁ, Michaela. *Šľachtická knižnica rodu Pálfí na hrade Červený Kameň*. Bratislava: Univerzita Komenského. Filozofická fakulta. Katedra knižničnej a informačnej vedy, 2009. 186 s., 45 s. príloh. Školiteľ dizertačnej práce Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD.

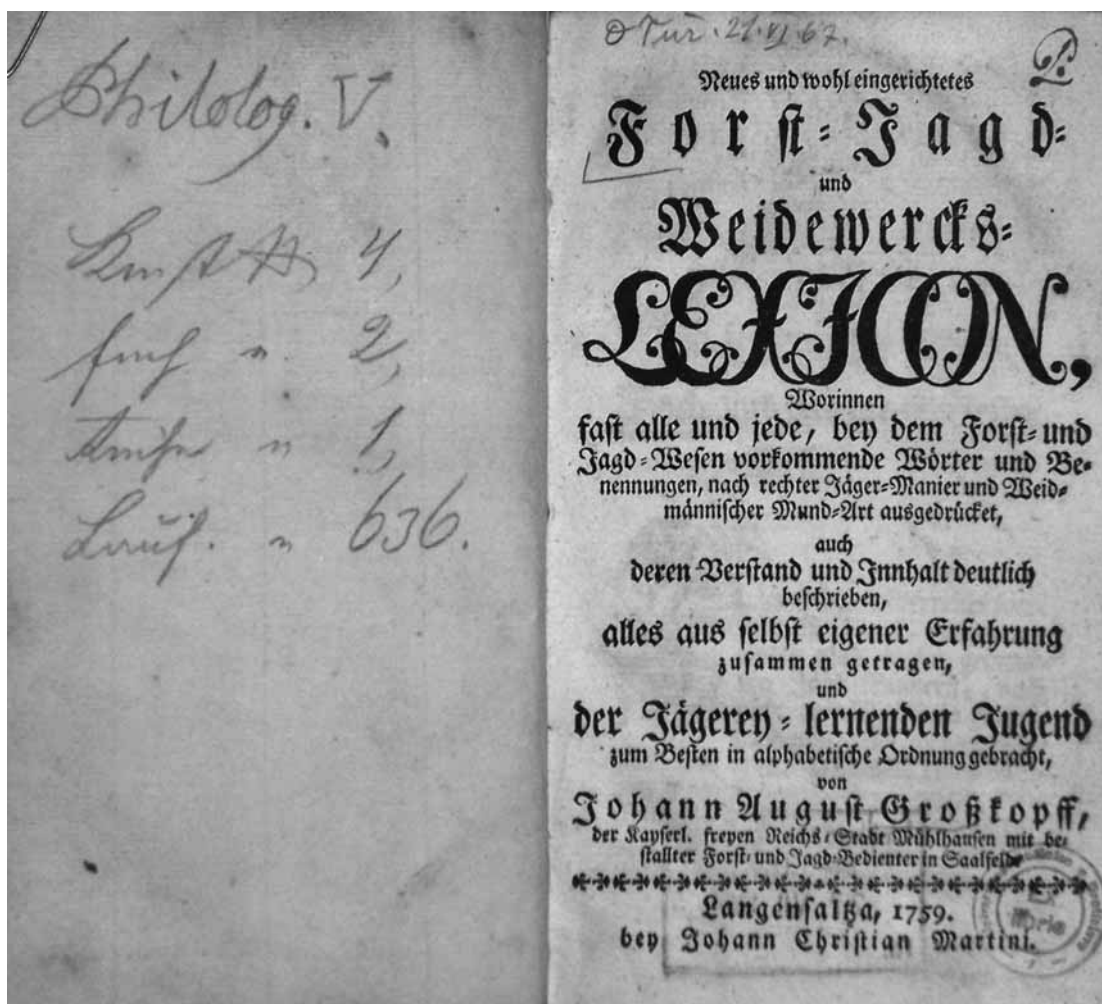
⁶ Pôvodnú signatúru tvorilo písmeno písané čiernym atramentom, označujúce tematickú skupinu a rímske číslo písané červeným atramentom, obe na papierovom štítku. Podrobnejšie o rekonštrukcii a obsahovej skladbe tejto knižnice, vykonanej pomocou zachovaného rukopisného katalógu a kníh: SIBYLOVÁ, M. *Knižnica Rudolfa I. Pálfího (1719–1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený Kameň*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2012. 150 s.

čnú hodnotu majú aj pôvodné signatúry a prírastkové čísla na chrbte väzieb pálfiovských kníh. Pôvodná signatúra písaná ceruzkou bola umiestnená na prednom prídošti alebo predsádke a pozostávala z označenia skrine, police, radu na polici a poradového čísla knihy. Nad ňou bola uvedená tematická skupina, do ktorej bola kniha zaradená podľa obsahu. Dvestoročná tradícia budovania pálfiovskej knižnice nedovolila viazať jej knihy do jednotnej väzby, čiže väzbu kníh sme pri provenienčnom výskume rodovej knižnice nemohli využiť.

Identifikovanie konkrétnych členov rodu podieľajúcich sa na budovaní rodovej knižnice má tiež svoje špecifiká a nebýva vždy jednoduché. Hlavne, ak provenienčné záznamy pozostávajú len z mena, bez presného datovania získania knihy alebo len z iniciál mena. V takých prípadoch sa treba pri identifikovaní vlastníka riadiť aj rokom vytlačenia knihy. Ďalšou časťou komplikáciou býva uvádzanie domáceho oslovenia majiteľa knihy, či viaceré varianty posesorského zápisu jedného vlastníka. Pri výskume pálfiovskej knižnice sme sa v posesorských záznamoch stretli s viacerými domácimi osloveniami, ktoré boli takmer rovnaké

a označovali pritom rôzne osoby. Konkrétne prezývku Jetta, či Maria Jetta používala Mária Lucia Pálfiová, rodená Vilčeková (Wilczeková) (1862–1958), pričom jej dcéra Mária Lucia (1896–1952) si označovala svoje knihy ako Marietta, ale aj Marie Jetta. Identifikovanie majiteľa knihy cez jeho prezývku nebýva vždy úspešné, napríklad rukopisný záznam „Polly Pálffy“, mohlo v prípade červenkamskej línie Pálfiovcov používať viacero osôb.⁷

K úspešnému provenienčnému výskumu je nevyhnutné poznať aj genealogické údaje spríbuznených šľachtických rodov, keďže do rodovej knižnice sa často dostali aj knihy týchto rodov. Stávalo sa to väčšinou cez osobné knižnice manželiek, ktoré spolu so svojimi knihami prispeli aj knihami svojich najbližších príbuzných (rodičov, súrodencov). V takýchto prípadoch je dôležité poznanie priezvisk manželiek za slobodna i dátumu sobáša, aby sme mohli k určitej manželke priradiť knihy, ktoré získala za slobodna. Konkrétne, manželka Štefana Pálfiho (1828–1910) Matilda, rodená Dežöfiová (1827–1908) prispela do rodovej knižnice Pálfiovcov nielen svojimi knihami,⁸ ale aj knihami svojej matky Alojzie Dežöfiovej, rodenej Čákieovej (1799–1874).⁹

Kniha patriaca do rodovej knižnice Pálfiovcov s rukopisným exlibrisom P a ceruzkou písanou tematickou skupinou a pôvodnou signatúrou

⁷ Mohla ňou byť Apolónia Pálfiová, rod. Čákieová manželka Vincenta Pálfiho (1792–1854), alebo Paulína Pálfiová, rod. Vilčeková, manželka Mórica (1812–1897), či ich dcéra Paulína narodená v roku 1866. Presnú identifikáciu tohto vlastníka nepomohli určiť ani podobné posesorské záznamy „P.P.“ a „P. Pálffy“. Je možné, že išlo o jedného vlastníka rovnako ako o troch rôznych.

⁸ Knihy si označovala dvoma spôsobmi: rukopisom „Mathilde Dessewffy“, rukopisom aj pečiatkou „Mathilde Pálffy“.

⁹ Používala posesorský zápis „Louise Dessewffy“, „Louise Csaky“ (za slobodna).

Spolu s knižnicou Alojzie Dežöfiovej sa tam dostali aj knihy jej sestry Johanny (1800–1853).

Vývoj šľachtického rodu bol determinovaný hlavne delením majetku, čo sa prejavovalo vznikom nových vetiev a línií rodu. Nepriaznivé finančné, rodinné a spoločensko-politické udalosti sa riešili naopak spájaním majetkov a paralelu tohto vývoja môžeme sledovať aj vo vývoji šľachtických knižníc. Dôsledkom toho mohlo dôjsť k splynutiu knižníc dvoch línií rodu, v našom prípade červenokamenskej a stupavskej línie. Predpokladáme, že to bol dôsledok výmeny rodového panstva Stupava za panstvo Surány vo Vašvárskej župe, ktoré zrealizoval Ferdinand Leopold (1807–1900) v roku 1868. Do rodovej knižnice červenokamenských Pálfiövcov sa tak dostali knihy zakladateľa stupavskej línie Leopolda II. Pálfiho (1716–1773) a ďalších generácií tejto línie.¹⁰ Dokladom existencie knižnice Leopolda II. bol dlhú dobu len jeho medirytinový heraldický exlibris, ktorý podľa E. Jankoviča patrí k umelecky najhodnotnejším a kompozične najbohatším šľachtickým exlibrisom vo svojej dobe na území Slovenska.¹¹ Po zistení miesta uloženia jeho kníh¹² sa nám podarilo objaviť zatiaľ len 19 titulov kníh tejto knižnice, ale mimoriadne umelecky hodnotný exlibris nám dáva predpoklad existencie rozsiahlej a historickej cennej zbierky kníh.

Rozsiahle fondy rodových šľachtických knižníc skrývajú celé knižnice, či len ich torzá, aj od iných majiteľov.

Často sú to doteraz neznáme knižné zbierky, o ktorých existencii sa nevedelo a ktorými sa nezaoberal žiaden knižnevedný výskum. V rodovej knižnici Pálfiövcov sme pri provenienčnom výskume objavili zatiaľ len torzo knižnice šľachtického rodu Lamberg, pôvodom z Rakúska, ktorý používal prímenie z Ortenegu a Ottensteinu. Tento rod, známy už od 14. storočia, prekvital v 19. storočí v troch hlavných vetvách v Bavorsku, Rakúsku a aj na Morave. V Uhorsku sa usadili členovia rodu z Rakúska. Ako prvý získal uhorský indigenát František Anton Lamberg v roku 1764¹³ a aj jeho knihy sme našli vo fonde pálfiovskej knižnice. Keďže medzi Lambergovcami a Pálfiövcami nebol príbuzenský vzťah, knižnicu získali pravdepodobne kúpou. Najnovšie heraldické výskumy v Bratislave odkryli zaujímavú skutočnosť, ktorá vniesla nové svetlo do tohto problému. Jana Oršulová vo svojej knihe o heraldických pamiatkach Bratislavy¹⁴ uvádza, že Lambergovci vlastnili v rokoch 1812–1902 palác na Panskej ulici č. 15 v Bratislave, v blízkosti pálfiovskeho paláca, patriaceho v tom čase peziinskej vetve rodu. Predpokladáme, že Lambergovci mali vo svojom paláci uloženu aj knižnicu, ktorá sa za doposiaľ neobjasnených okolností dostala do pálfiovskej knižnice na hrad Červený Kameň. Domnievame sa, že sa o to zaslúžil Štefan Pálfi (1828–1910), ktorý síce žil so svojou rodinou na hrade Červený Kameň a spravoval rodové majetky, ale bol aj silne spätý s kultúrnym životom Bratislavy a angažo-

*Ex Libris Leopoldi II
Comitis Palfii ab
Erdöd & S.
Num:*

S. Zeller, f. c. Posony

Exlibris Leopolda Pálfiho (1716–1773)

*Francisci Josephi
Comitis de Lamberg*

Exlibris F.J. Lamberga (1708–1791)

¹⁰ Zachovali sa nám knihy Karolíny Pálfiövej, rodenej Jöchlingerovej, jej syna Ferdinanda Leopolda (1807–1900) spolu s manželkou Sidóniou, rod. Lobkovicovou.

¹¹ JANKOVIČ, Ľubomír. *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16.–19. storočí*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 97–98.

¹² Týmto miestami sú Múzeum Červený Kameň a Univerzitná knižnica v Bratislave.

¹³ František Anton zomrel 24. 6. 1790 a uhorský indigenát získal jeho brat František Jozef (1708–1791) a jeho syn Filip Jozef (1749–1807).

¹⁴ ORŠULOVÁ, Jana. *Heraldické pamiatky Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin, 2007, s. 130–133.

val sa v jeho spoločenskom živote, hlavne v 2. polovici 19. storočia.¹⁵ K splynutiu knižníc mohlo dôjsť najskôr až po roku 1843, pretože kniha s takýmto rokom vydania patrila ešte Lambergovcom, a najneskôr v roku 1902, kedy opustil Bratislavu posledný potomok rodu Lamberg. V torze lambergovskej knižnice je častý rukopisný exlibris F.C.L., ktorý patril zrejme Františkovi Filipovi Lambergovi (1791–1848), vlastníacemu od roku 1812 spomínaný palác v Bratislave.¹⁶ Jeho dedičom bol najmladší syn Heinrich (1841–1929), ktorý žil v Bratislave do roku 1902 a potom odišiel do rodového sídla v Rakúsku. Zomrel v roku 1929 v Ottensteine a ním vymrela aj línia Lambergovcov s uhorským indigenátom. Okrem spomínaného rukopisného exlibrisu používali Lambergovci na označenie svojich kníh tlačený heraldický exlibris v kombinácii s rukopisným exlibrisom. Používal ho Filip Jozef Lamberg (1749–1807) a jeho otec František Jozef (1708–1791). Počas provenienčného výskumu sme sa stretli aj s netypickým umiestnením posesorského údaju, konkrétne iniciál vlastníka v dolnej časti chrbta barokovej väzby. Tento špecifický supralibros sa skladal zo 4 písmen oddelených bodkou a zachovali sa nám až štyri rôzne typy.¹⁷

Provenienčný výskum rodových šľachtických knižníc a jeho výsledky nám môžu pomôcť objasniť spôsob budovania rodovej knižnice. Táto mohla byť budovaná len vlastníckmi a obyvateľmi rodového sídla, ktoré bolo miestom jej uloženia. Do procesu budovania rodovej knižnice sa však mohli zapojiť aj členovia rodu, ktorí si vybudovali svoje vlastné rezidencie a ich knižnice splynuli s rodovou knižnicou neskôr. Takto bola budovaná od 2. polovice 18. storočia aj rodová knižnica na hrade Červený Kameň. Jej základom bola osobná knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719–1768). Jadro rodovej knižnice bolo budované ako reprezentatívna knižnica rodu, do ktorej sa postupne včlenili aj osobné

knižné zbierky vlastníkov a obyvateľov hradu Červený Kameň. Zrejme po roku 1868 k nim pribudli aj knihy stupavskej línie rodu Pálfi. Na základe archívnej správy z roku 1949 vieme, že obsahovala asi 4 000 titulov kníh v 8 000 zväzkoch. Členovia červenokamenskej línie rodu si vybudovali svoje rezidencie v blízkosti hradu Červený Kameň (Smolenice, Cífer, Budmerice) a knižné zbierky z týchto rezidiencií splynuli v rodovou knižnicou pod vplyvom rôznych rodinných, či spoločensko-politických udalostí. Smolenická knižná zbierka sa do rodového sídla Pálfičov dostala zrejme v roku 1943, keď sa sem presťahovala Mária Lucia st. (1862–1958) za svojim synom Karolom, ktorý zdedil rodové sídlo po bezdetnom strýkovi Vojtechovi (1858–1924). Knižnica Mórica Pálfiho ml. z Cífera (1869–1948) a Pavla Pálfiho z Budmeric (1890–1968) boli k rodovej knižnici pripojené až začiatkom roku 1945, keď boli privezené na hrad Červený Kameň s cieľom uchrániť ich pred vojnovým pustošením, sprevádzajúcim koniec 2. svetovej vojny.

V našom príspevku sme sa sústredili na stručné zhrnutie špecifických podmienok, ktoré determinujú provenienčný výskum rodových šľachtických knižníc na Slovensku. Vychádzali sme pritom z osobných skúseností získaných dlhoročným, stále prebehajúcim výskumom rodovej knižnice Pálfičov. Naš výskum potvrdil potrebu viacúrovňového prístupu k skúmaniu vlastníckych vzťahov v rámci rodových knižníc, ktorý vzájomne prepája dostupné poznatky z dejín šľachtických rodov a dejín súkromných knižníc. Takto realizovaný výskum nám objasní spôsobom budovania rodovej knižnice a umožní jej rekonštrukciu. Dúfame, že uvedením konkrétnych príkladov vlastníckych záznamov pomôžeme identifikovať palfiovské knihy zachované mimo doteraz známych miest uloženia.

Zámok Červený Kameň

¹⁵ Štefan Pálfi bol v roku 1861 spoluzakladateľom (neskôr predsedom) Hospodárskeho spolku Bratislavskej stolice, poslancom Uhorského snemu, predsedom Bratislavského okrásľovacieho spolku, od roku 1900 seniorom palfiovského rodu, čím získal titul bratislavského grófa a k nemu patriace hradné panstvo, hoci mal v Bratislave svoj palác na Gorkého ulici.

¹⁶ Jeho otcom bol Filip Jozef Lamberg (1749–1807), ktorý sa v roku 1790 oženil s Máriou Barbarou Luženskou a v r. 1790/91 získal uhorský indigenát.

¹⁷ F.I.C.L. = Franciscus Iosephus Comes Lamberg = František Jozef (1708–1791); F.A.C.L. = Franciscus Antonius Comes Lamberg = František Anton Lamberg (1713–1790); P.C.A.L. = Philipp Comes a Lamberg = Filip Jozef Lamberg (1749–1807); P.G.V.L. alebo P.C.V.L. by tiež mohol patriť Filipovi Jozefovi Lambergovi.